

ВЪПРОСИ НА АНАЛИЗА НА СТОПАНСКАТА ДЕЙНОСТ В ТВОРЧЕСТВОТО НА ПРОФ. ДИМИТЪР ДОБРЕВ

Росица Иванова*

Увод

Проф. Димитър Добрев е автор на редица трудове, посветени на проблемите на анализа на стопанската дейност. По важни от тях са: „Теория и анализ на балансите“ (три издания до 1946 г. и четвърто издание през 1950 г.); „Основи на анализа на стопанската дейност на промишленото предприятие“ (две издания – 1954 г. и 1957 г.); „Записки по анализ на стопанската дейност на промишлените предприятия“ (1954 г.) и др. В тези трудове проф. Добрев изяснява същността на анализа на стопанската дейност, неговите задачи, конкретните насоки, методиките за анализ по конкретни обекти и др. Авторът разглежда и научно изяснява редица теоретични въпроси на анализа на стопанската дейност и в други свои разработки. Например: във фундаменталния си труд „Учение за отделното стопанство“ (1941 г.); „Фиктивни печалби и загуби и стопанска рентабилност“ (сп. „Стопанска мисъл“, бр.3/1932 г.); „Влияние на оценъчните норми върху капитала и рентабилността на предприятията“ (Годишник на ДВУФАН, 1935-36 г. и 1937 г.); „Въведение в частно-стопанската наука“ (1936 г.); „Икономика на предприятието“ (1949 г.); „Към въпроса за обръщаемостта на оборотните средства в промишлените предприятия и методите на изчисляването ѝ“ (Трудове на ВИИ „К. Маркс“, 1952) и др.

Въпроси на анализа на стопанската дейност в творчеството на проф. Добрев

В следващото изложение представяме някои въпроси на анализа на стопанската дейност в научното творчество на проф. Добрев. Тези въпроси ще разгледаме от позициите на историко-логическия подход. Същевременно с това основните теоретични и практико-приложни въпроси на стопанския анализ, застъпени в творчеството на проф. Добрев, са представени в последователност, съобразена със съвременната методическа схема на финансово-стопанския анализ на дейността на предприятията в България.

* Росица Иванова, доктор, доцент, катедра „Счетоводство и анализ“, УНСС, email: Rosi_Ivanova@abv.bg

Първият въпрос на анализа на стопанската дейност, застъпен в творчеството на проф. Добрев, е този за разходите и тяхната ефективност. Този въпрос се разглежда всеобхватно и задълбочено в трудовете на проф. Добрев. Тук ще отбележим някои въпроси на анализа на разходите на предприятието, на които авторът обръща внимание.

Първо, като тема с особено значение проф. Добрев посочва влиянието, което оказва възможно най-голямото използване на производствения капацитет върху нивото на разходите на предприятието. Проф. Добрев (1941, с. 208) отбелязва, че този въпрос „трябва да насочва нашето особено внимание върху анализа на всички единични фактори, които въздействуват в благоприятна или неблагоприятна посока върху формиране на разходите, в тяхната абсолютна и относителна големина.“ По същество проф. Добрев подчертава необходимостта от анализ и оценка на динамиката на разходите в абсолютно и в относително изражение.

Второ, проф. Добрев (1941, с. 208) пише, че показател за анализ на разходите е отношението, в което се „поставя големината на произведеното количество към общата сума на производствените разходи.“ Това е показател за ефективност на база разходи. Характеризира размера на произведената продукция с един лев производствени разходи.

Трето проф. Добрев разграничава производствените разходи на постоянни (неизменни, константни) и променливи, като променливите разходи класифицира на пропорционални и диспропорционални, като последните групира на дегресивни и прогресивни. Тази класификация на разходите е с важно значение за анализа на разходите по статии на калкулацията по видове дейности за установяване на абсолютната и относителна икономия по всяка статия, общо за себестойността, както и за пълната себестойност. Разграничаването на разходите на постоянни и променливи намира приложение в съвременните методики за анализ на себестойността на 100 лева продадена продукция, финансовият резултат от продажби на продукцията и други обекти на анализа.

Четвърто, проф. Добрев разглежда ефективността на разходите като самостоятелен обект на анализа. Той отбелязва (1941, с. 48), че при съпоставянето „на жертвите и ползите (разходи и приходи) ще се очертаят следните три възможни съотношения: (ако означим разходите с Р, а приходите с П):

$\frac{П}{Р} = 1$ ползите (приходите) са равни на жертвите (разходите) (1)

$\frac{П}{Р} > 1$ ползите са еквивалентно по-големи от жертвите (2)

$\frac{П}{Р} < 1$ ползите са еквивалентно по-малки от жертвите (3)

В рамките на тия оценъчни съждения ще се формират и ръководните начала на всяко стопанско действие в духа на стопанския принцип за възможно осъществимите максимални ползи (постижения) при възможно минимални усилия и жертви. Само върху основата на тия оценъчни съпоставяния добиват смисъл и целево съдържание взаимоотношения, за да можем да кажем, че елементите на тия взаимоотношения изразяват един стойностен взаимоотношен.

Отношението между приходите и разходите показва постигнатите приходи с един лев извършени от предприятието разходи и характеризира ефективността на разходите. Това е коефициентът на ефективност на разходите, който бе регламентиран в отменения НСС13 „Показатели за финансово-счетоводен анализ на предприятието“, в сила от 1998 г. до 2005 г. В момента показателите за ефективност на разходите и на приходите са регламентирани в страната със съответна наредба [1].

Вторият въпрос, към който насочваме нашето внимание, е за структурата на активите на предприятието и методиката за нейния анализ. Въпрос, който проф. Добрев разглежда обстойно в научните си трудове. Авторът отбелязва, че могат да се установят типични съотношения между активите, т.е. между отделните имуществени форми, в които е вълпътен капиталът на отделните предприятия съобразно техния предмет на дейност. Така например проф. Добрев (1941, с. 130) пише, че за „търговските предприятия постоянното имущество (б.а. – става дума за дълготрайните материални активи) е от 10% до 30%, а обръщателното имущество (б.а. – краткотрайните активи) – от 70% до 90%, от които от 5% до 10% са паричните средства.“ Сравнително големият процент на постоянното имущество проф. Добрев обяснява със значителната стойност на сградите и земите, особено в големите градове. Той достига до извода, че размерът на паричните средства отнесен към общия размер на имуществото (активите) представлява един незначителен процент (между 2% и 8%). По същество това отношение представлява коефициентът на мобилност на активите на предприятието. Според проф. Добрев стойността на посочения от него показател за анализ на структурата на активите на търговското предприятие се определя и изменя под влияние на два фактора: 1) темпът на стоковия оборот (обръщаемостта на активите) и 2) пласментните възможности на предприятието.

За имуществото на индустриалните предприятия проф. Добрев отбелязва (1941, с. 130), че то се характеризира с „твърде значителния си състав от постоянни имуществени форми“ като техният размер може да достигне до 50% – 60% от общото имущество на предприятието. Той извежда относителният дял на дълготрайните активи в общия размер на активите като показател за анализ на структурата на активите. Според проф. Добрев върху промените в размера на постоянното имущество (преди всичко на дълготрай-

ните материални активи) влияние оказват два фактора: 1) потребностите на предприятието от разширяване и 2) размерът на амортизационните квоти (разходите за амортизация), с които ежегодно се намалява първоначалната стойност на дълготрайните материални активи.

По мнение на проф. Добрев обръщателното имущество (краткотрайните активи – Р.И.) под формата на суровини, материали и полуфабрикати следва да бъде в отношение към паричните средства в границите между 70% – 80% към 30% – 20%. Той стига до извода (1941, с.130), че част от паричните средства може да играе ролята на „резервно имущество за използване на по-изгодни доставки на сурови материали и др.“

Проф. Добрев подчертава (1941, с. 131), че посочените „съотношения в имуществените части на тези характерни групи от предприятия, естествено имат само относително значение“ като при това те се базират (1941, с. 131) „на един стабилен паричен мащаб, както и на една нормална стопанска конюнктура.“ Проф. Добрев (1941, с. 131) достига до един важен извод, а именно, че „общото съотношение между постоянното и обръщаемото имущество определя и съотношението между собствения и чуждия капитал.“ По този повод той отбелязва (1941, с. 131), че „нормално и отговарящо на размерите на постоянното имущество, трябва да се счита неговото цялостно финансиране със собствен капитал или предимно със собствен и чужд дългосрочен капитал (облигационен, ипотечен кредит), докато съответно за обръщаемото имущество могат да бъдат привлечени и само чужди капитали (стоков и парично-банков кредит).“ Проф. Добрев (1941, с. 130-131) продължава своите мисли като пише, че „тази тясна зависимост между имуществено и капиталово съотношение се диктува от жизнената необходимост и елементарното съображение за поддържане на една, съответна на стопанския характер на предприятието ликвидност и платежеспособност.“ Съвременният поглед върху тези мисли показва, че по същество проф. Добрев прозира златното правило за финансиране на бизнеса, а именно, че дълготрайните активи на предприятието следва да се финансират с дългосрочни източници, т.е. с постоянен капитал, чиито съставни елементи са собственият капитал и дългосрочните привлечени капиталови източници. Заедно с това проф. Добрев стига до извода, че размерът на постоянния капитал следва да бъде по-голям от този на дълготрайните активи. По този начин той дефинира едно от условията за финансова стабилност на предприятието, което условие подлежи на анализ, оценка и управление. Проф. Добрев отбелязва, че на дадено състояние на имуществената организация на предприятието следва да съответства едно определено съотношение между собствени и чужди капиталови източници. Във връзка с това авторът пише (1941, с. 133), че за всяко предприятие съществува „едно, отговарящо на неговата специфичност, конструктивна индивидуалност и дадени обективни усло-

вия, възможно добро равновесие и хармонично съотношение в отделните имуществени части, които са и неговата най-здрава и сигурна основа, обезпечаваша му жизненост и най-добри шансове за успех. Всяко отклонение от това равновесие, от това нормално съотношение, може да носи за стопанството вреди от отслабване на неговата устойчивост и от несигурност на вложения капитал.“ Проф. Добрев продължава своите разсъждения върху поставените проблеми за имуществената структура на отделното предприятие. Той достига до един важен извод, който формулира по следния начин. При (1941, с. 133) „преценката на абсолютното и относителното нарастване или намаляване на отделните имуществени части не трябва също да се изпуска изпредвид, че това увеличение или намаление има смисъл да бъде преценявано (б.а. анализирано и оценявано) само в отношение към оборота на стопанството.“ Така проф. Добрев обвързва имуществената структура на предприятието с обръщаемостта на неговите активи – поотделно на дълготрайните материални активи и на краткотрайните активи. Въпросът за анализа на обръщаемостта на краткотрайните активи заема самостоятелно място в неговото творчество.

Третият въпрос, който е застъпен в научното творчество на проф. Добрев, е въпросът за структурата на капитала на предприятието. Ще разгледаме някои основни виждания на автора, които са свързани с анализа и оценката на структурата на капитала.

Първо, проф. Добрев съвсем естество, според източниците на формиране разграничава капиталът на предприятието на собствен и привлечен.

Второ, авторът изяснява предназначението на собствения капитал. Той пише (1941, с. 147), че стопанското предназначение на собствения капитал „поради характера му на дълготраен финансов източник, е да покрие капиталовата нужда от по-дълготрайни имуществени инвестиции в зависимост, разбира се, от особения характер на дадено стопанство (б.а. – предприятие). В това си дълготрайно имуществено възплъщение собственият капитал отразява един относително бавен темп на капиталовообръщение.“ За определяне на минималните граници за финансиране на дейността на предприятието със собствен капитал проф. Добрев (1941, с. 159) посочва „големината на постоянното имущество.“ Той отбелязва (1941, с. 159), че за индустриалните предприятия „където постоянните инвестиции имат преобладаващо значение, едно тяхно уголемяване над нормата на собствения капитал, би било допустимо, но само при условие, че тяхното финансиране ще се извърши по пътя на дългосрочния (ипотекарен, облигационен) кредит.“ Тези мисли на проф. Добрев показват отново, че той е осмислил златното правило за финансиране на бизнеса, както и че от гледна точка на финансовата стабилност на предприятието това правило следва да се спазва.

Трето, проф. Добрев се спира на необходимостта от финансиране на дейността на предприятието с привлечен капитал. В тази насока авторът (1941, с. 149) развива своите мисли като подчертава, че „финансирането с чужд капитал ... е във връзка с нуждите от засилване на обръщателните средства на дадено стопанство.“

Четвърто, проф. Добрев разглежда съотношението между привлечения и собствения капитал. Във връзка с това той пише (1941, с. 158), че „колкото по-малък е размерът на чуждия капитал, в съотношение със собствения капитал, на толкова по-сигурна основа ще бъде поставено стопанството.“ По същество това съотношение (между привлечения и собствения капитал) е коефициентът на задлъжнялост на предприятието – показател, характеризиращ общата структура на капитала. Авторът подчертава (1941, с. 159), че посоченото правило относно стойността на отношението на привлечения към собствения капитал служи „само като изходно ръководно начало за обсъждане на всеки конкретен случай, до какви размери на ползване на чужд капитал ще се отиде.“

Пето, проф. Добрев извежда два фактора, които оказват влияние върху размера на привлечения капитал. Той отбелязва (1941, с. 159), че „размерът на ползваните чужди средства трябва винаги да бъде в тясна връзка с големината на обръщателното имущество и в зависимост от степента на неговата ликвидност (реализируемост). С оглед на тия два фактора трябва да се определя и срочния характер на чуждия капитал (задълженията).“ Размерите на краткотрайните активи и на собствения оборотен капитал, както и необходимостта от краткотрайни активи за нормалното функциониране на предприятието определят и размера на привлечения капитал. Не без значение за нормалното осъществяване на дейността е и структурата на краткотрайните активи, тъй като отделните групи и елементи от техния състав имат различна степен на ликвидност.

Шесто, проф. Добрев извежда ролята на привлечения капитал в дейността на предприятието. По този повод той пише (1941, с. 160), че чуждият капитал изпълнява ролята на „фактор, който засилва продуктивната сила, стопанския капацитет и на самия собствен капитал.“ Това е така, тъй като (1941, с. 161) „наличността на чуждия капитал действа подбуждателно, поощрително и подтиква към една постоянна и засилваща се функционална интензивност, докато неговото отсъствие и използването само на собствен капитал притъпява горепосочените подбуди, отслабва основните стимули към стопански активитет и предразполага към стопанска отпуснатост и анемичност.“ Във връзка с това авторът отбелязва (1941, с. 161), че „собственият капитал представлява консервативния елемент в предприятието, докато чуждият капитал е оня прогресивен фактор, който подтиква към по-активна продуктивна дейност и стимулира все по-широки и по-нови стопански

инициативи.“ Това разбиране на проф. Добрев спомага за формирането на неговия възглед, че привлеченият капитал, използван в дейността на предприятието, може да бъде фактор за увеличаване на рентабилността на собствения капитал. Важен научен принос в неговото творчество, който ще разгледаме самостоятелно в следващото изложение.

Седмо, проф. Добрев правилно отбелязва, че използването на привлечен капитал в дейността на предприятието следва да бъде в разумни граници. Във връзка с това той пише (1941, с. 161), че затруднения за предприятието възникват от момента, в който то бъде „лишено от възможността да асимилира привлечените чужди средства в сигурни и трайни стопанско-придобивни ценности, които да намерят своята реализация в едни задоволителни пазарни цени.“

Осмо, проф. Добрев разграничава капитала на предприятието на постоянен и оборотен. Това той прави от гледна точка на обръщаемостта на капитала. Важен принос за теорията и практиката на съвременния бизнес анализ. Разграничаването на капитала на постоянен и оборотен намира широко приложение в съвременните методики и детерминирани факторни модели за анализ на рентабилността на капитала.

Четвъртият въпрос, който ще разгледаме от научното творчество на проф. Добрев, е въпросът за кредитоспособността на предприятието.

Проф. Добрев дава определение за кредитоспособност на кредитираното предприятие. Той пише (1941, с. 156), че „кредитоспособността лежи във възможността на дадено стопанство да поглъща, рентабилно да използва и своевременно да възвръща привлечения чужд капитал.“

Авторът определя вътрешните предпоставки за кредитоспособността, които зависят от самото предприятие. Според проф. Добрев първата предпоставка е наличността от собствен капитал. Той отбелязва (1941, с. 156), че собственият капитал е „мерило и първична основа за определяне стопанската оправданост за ползване на чужд капитал.“ Втората предпоставка за кредитоспособността на предприятието авторът (1941, с. 156) вижда в „субективните качества на стопаните-ръководители, в ефикасността на управителните и изпълнителни функции и въобще в целесъобразната организация на цялостния административен и стопанско-технически апарат, от гледище общо поддържане, предприемателски разходи, рационализация, продуктивност и рандеман на използвания ръководен и изпълнителен труд.“

Проф. Добрев разграничава факторите, които оказват влияние върху кредитоспособността на предприятието, на вътрешни и външни. Като основен външен фактор той посочва (1941, с. 156) „постоянната органическа свързаност на стопанската единица-предприятието, с конюнктурата на пазара.“ Авторът отбелязва (1941, с. 156), че „кредитоспособността на една стопанска единица ще лежи обоснована в едно хармонично съчетаване и съгласу-

ване на вътрешните стопанско-организационни фактори с обективно дадените външни стопански условия, обуславяни от едно дадено състояние на пазара.“

Проф. Добрев (1941, с. 158) насочва вниманието към постигане на едно подходящо съответствие между обръщаемостта на капитала и сроковете за погасяване на кредита. Ускоряването на обръщаемостта на капитала е важна предпоставка за своевременното погасяване на вноските по ползвания от предприятието кредит. Подобно съответствие е важно и от гледна точка на финансовата стабилност на предприятието.

Петият въпрос, който е застъпен в научното творчество на проф. Добрев, е въпросът за обръщаемостта на капитала на предприятието. Ще разгледаме някои виждания на автора, които са свързани с анализа и оценката на обръщаемостта на капитала.

Първо, проф. Добрев изяснява същността на оборота на капитала. Той пише (1941, с. 240-241), че „самият оборот, като израз на стойностни промени, ще се заключава в едно кръгодвижение с начална точка – момента на възникването на разходите и крайна точка – момента на реализацията на разходите в еквивалентни приходи.“ При всички случаи, отбелязва авторът (1941, с. 240; 1936, с. 125), „пазарът е началото и края на движението, на обръщението на стопанските блага“, както и че (1941, с. 241) „ако приемем парите за начална и изходна имуществена форма, то и всеки обръщателен процес, като оборот за даден период от време, ще се свежда в основното изразение: пари – стока – пари.“ Авторът прави заключението (1936, с. 126), че „оборотният процес заключава в себе си изобщо всички форми на еквивалентни стойностни превръщания.“ Проф. Добрев отбелязва (1936, с. 126), че „всяка стопанска организация пулсира чрез своя оборот“.

Второ, проф. Добрев изтъква необходимостта от провеждането на сравнителен анализ на обръщаемостта на капитала, който да се извършва в две насоки. По този повод авторът (1941, с. 250) пише, че „особено указателно значение на оборота изпъква само тогава, когато той бъде сравняван и съпоставян както с оборотите от предшестващи периоди, тъй и с оборотите на други сродни стопанства. А тази сравнимост се постига само върху базата на поставяне на оборота в отношение към вложения капитал.“

Трето, проф. Добрев извежда показателите за анализ на обръщаемостта на капитала. По този повод той отбелязва (1941, с. 250), че ако „оборотът се постави в отношение към капитала ($\frac{O}{K}$), ще се добие и изрази на честота или скоростта на самото капиталово обръщение, т.е. колко често един капитал се преобръща в един определен период от време. Обратното отношение на капитала към оборота ($\frac{K}{O}$) ще изразява пък бързината на самия оборот.“

По този начин авторът дефинира два показателя за анализ и оценка на обръщаемостта на капитала. Отношението между размерите на оборота и на капитала по същество е коефициентът на обръщаемост на капитала, който показва броя на оборотите, извършени от капитала за даден период от време. Реципрочното отношение между размерите на капитала и на оборота, умножено по дните в периода – това е времето на обръщаемост на капитала, характеризиращо продължителността в дни на един оборот на капитала.

Четвърто, разграничавайки капитала на предприятието на постоянен и оборотен, проф. Добрев (1941, с. 251) задълбочава своите разсъждения като отбелязва „че не трябва да се игнорира и твърде важното обстоятелство, че всъщност само една част от общия вложен капитал, а само обръщателния такъв (оборотният капитал – Р.И.), се проявява като по-непосредствен носител на самия оборот.“ Тази позиция позволява на авторът (1941, с. 251) да посочи, че „като по точен и характерен израз на капиталобръщението трябва да се смята съотношението: $\frac{\text{оборот}}{\text{обръщателен капитал}}$, при което и скоростта

на капиталобръщението ще бъде сравнително по-голяма, отколкото ако се изхожда от общия (обръщателен и постоянен) капитал.“

Пето, проф. Добрев разглежда обръщаемостта на капитала и от гледна точка на неговото разграничаване на собствен и привлечен. Авторът подчертава, че собственият капитал на предприятието се характеризира с по-бавна скорост на обръщаемост. За цялостното анализиране и оценяване на обръщаемостта на капитала проф. Добрев (1941, с. 252) подчертава, че „не е без значение, ако скоростта на капиталобръщението бъде установявана едновременно върху базите на общия капитал, на собствения капитал и на чуждия капитал.“

Шесто, проф. Добрев засяга въпросите на обръщаемостта на капитала, въплътен в краткотрайните активи на предприятието. Той отбелязва (1941, с. 252), че „твърде характерни указания за резултатността на оборота ще се получат, когато се изхожда от единичните обороти на отделните обекти от стопанската дейност на дадено стопанство в отношение на заетите в тях капитали. От особено значение в това отношение са изчисленията на стоките обороти, които са равностойни и на самите стокви пласменти и са централният рентабилитетен фактор в търговските и индустриални предприятия.“

Проф. Добрев отбелязва, че скоростта на стокообръщението се определя като общата сума на оборота се раздели на средната стокова наличност. Той пише (1941, с. 253), че „нуждата от капитал в стокооборота стои в обратно отношение с бързината на капиталобръщението. Големината на стокския запас е съществен фактор за дееспособността“ на предприятието.

Като негативни последици за предприятието на големите наличности от стоки проф. Добрев (1941, с. 253) посочва значителните „загуби в лихви, а твърде често и конюнктурни загуби – при неблагоприятни промени в цените, намаление на търсенето, излишни разходи в поддържането им и др.“ Като фактор за големината на средното количествено ниво на стоковия запас той определя и (1941, с. 254) „характера на стоково финансиране, а именно, дали това финансиране е осъществено предимно със собствен или с кредитен капитал.“ За проф. Добрев от съществено значение е връзката между стокооборота и формите на неговото финансиране (собствен и привлечен капитал).

Седмо, проф. Добрев (1941, с. 254) ясно изразява своето становище като подчертава връзката и взаимната уравниовесеност между „получавания от доставчиците стоков кредит – при покупките, и отпускания на клиентите такъв – при продажбите.“ Тези разсъждения показват, че авторът ясно вижда връзката между вземанията от клиентите и задълженията към доставчиците. Бихме добавили, че от гледна точка на ликвидността и платежоспособността на предприятието, на вземанията от клиентите, групирани по срокове на събираемост следва да се съпоставят задължения към доставчиците с подобни срокове на плащане. Въпрос, който ще засегнем и в следващото изложение.

Осмо, проф. Добрев ясно изразява значението на обръщаемостта на капитала, както и нейното влияние върху печалбата и рентабилността на предприятието. Според него (1941, с. 255) „големината и скоростта на оборота са едни от най-важните указатели (фактори – Р.И.) за дееспособността на едно стопанство, за неговия активитет на пазара, както и за неговата добивоспособност (способност да постигне печалба – Р.И.). Колкото темпът на обръщението е по-бърз, толкова по-бързо се възвръща вложеният капитал, толкова по-голяма ще бъде и неговата рентабилност. При по-бърз темп на обръщението нуждите на стопанството се задоволяват с относително по-малко капитал (особено кредитен), с което расте и абсолютната големина на добива (печалбата – Р.И.).“

Шестият въпрос, застъпен в научното творчество на проф. Добрев, е въпросът за рентабилността на капитала. Ще разгледаме някои виждания на автора, които са свързани с анализа и оценката на рентабилността на капитала на предприятието.

Първо, проф. Добрев (1941, с. 300) определя същността на рентабилността като „израз на степента на стопанското оползотворяване на вложения в едно стопанство капитал. ... Обикновено рентабилността се изразява в процентно отношение между печалба и капитал.“ Подобно определение за рентабилността на капитала проф. Добрев (1949, с. 200; 1936, с. 158) дава и в други свои трудове.

Проф. Добрев (1949, с. 200) определя доходността на общия капитал като „придобивен капацитет на самото предприятие“, а тази на собствения капитал (1949, с. 200) – като „степен на рентабилно използване на предприемателския капитал“.

Второ, през 30-те години на XX век в българската литература се дефинира използването на относителните измерители и тяхното приложение в анализа на стопанската дейност. Проф. Добрев представя начина на изчисляване на рентабилността на капитала като относителен показател, изразяващ неговата доходност. Той посочва общата формула за изчисляване на рентабилността на капитала:

$$\text{Рентабилност} = \frac{\text{печалба} \times 100}{\text{капитал}} \text{ или} \quad (4)$$

$$\text{Рентабилност} = \frac{(\text{оборот} - \text{разходи}) \times 100}{\text{капитал}} \quad (5)$$

Трето, проф. Добрев дефинира преките фактори, които оказват влияние върху изменението на рентабилността на капитала. От посочените по-горе формули се вижда, че върху изменението на рентабилността на капитала влияние оказват две групи фактори. В първата група от фактори се включват: промените във величината на печалбата и промените в размера на капитала, а във втората група – промените в оборота, промените в сумата на разходите и промените в размера на капитала.

По отношение на печалбата проф. Добрев (1941, с. 278) отбелязва, че тя „като стопанска категория представлява един новообразуван капитал. Понятието капитал, обаче, от гледище на отделното стопанство, е едно парично-стойностно оценъчно понятие, затова и самата печалба, като новообразуван капитал, се измерва като определена парична величина.“ Проф. Добрев (1936, с. 138) отбелязва, че „стопанският придобив – печалбата или загубата, е резултат на разлика между костуеми и продажни цени.“ Разглеждайки печалбата като новообразуван капитал авторът отбелязва (1941, с. 295), че тя (печалбата) „намира своя реален израз в конкретните имуществени възпльщения.“

Проф. Добрев развива в две посоки своите разсъждения относно влиянието на капитала върху изменението на рентабилността на капитала. Първата от тях е по отношение на съставните елементи на капитала – собствения и привлечения капитал. Той отбелязва (1941, с. 300), че „финансовата рентабилност (рентабилността на база собствен капитал – Р.И.) интересува капиталиста, доколкото неговият капитал е бил повече или по-малко доходно оползотворен.“ Но от гледна точка на предприятието, проф. Добрев подчертава, че не може да се гледа едностранно на рентабилността,

определена само на база собствен капитал, тъй като в дейността на предприятието участва както собствен капитал, така и привлечен капитал. По този повод той споделя (1941, с. 300), че „тези чужди капитали, безспорно са рентабилитетни фактори и за самото стопанство (предприятие – Р.И.), когато стопанската полза от тях е по-голяма, отколкото плащаните за ползването лихви. Следователно, при изчисляване на стопанската рентабилност трябва да се изхожда от общия вложен капитал (собствен и чужд) и реализираната печалба след приспадане лихвите на чуждия капитал.“

Втората посока, в която проф. Добрев развива своите мисли по отношение на капитала, като фактор, влияещ върху рентабилността на капитала, е че (1941, с. 300) „рентабилността като процентно отношение между печалба и капитал не може, обаче, да послужи като меродавен критерий за стопанския резултат, ако не се вземе под внимание и оборота на стопанството, който само ще ни покаже с цената на какво напрежение на сили е придобит даден процент рентабилност.“

Проф. Добрев дефинира и преките фактори, влияещи върху печалбата, а чрез нея и върху рентабилността на капитала. Той пише (1941, с. 305), че „от голямо значение за стопанското ръководство е също изследването на единичните рентабилитетни фактори, като източници на добива (печалбата – Р.И.) и със съдействието на които се е реализирал крайния резултат.“ Той продължава своите мисли и насочва вниманието към различни други косвени фактори, които нарича (1941, с. 305) „дейни рентабилитетни фактори“, като например нематериалните блага като (1941, с. 305) „целесъобразност в организацията, придобити права (патенти, концесии), клиентела, рекламна организация и др.“ Според проф. Добрев факторите, които оказват влияние върху рентабилността могат да се разграничат на вътрешни (организационни) и външни (пазарни). Вътрешни фактори са печалбата, капитала, приходите и разходите, а като важен външен фактор той определя конюнктурата на пазара.

Четвърто, чрез конкретни примери проф. Добрев изчислява рентабилността на целия капитал, на собствения капитал и на основния капитал на предприятието. Следва да се отбележи, че при изчисляване на рентабилността на целия капитал (1941, с. 301) „към добитата чиста печалба трябва да бъдат прибавени още и лихвите на използвания чужд капитал.“ По този начин се получава рентабилността на целия капитал при положение, че предприятието не плаща лихви за привлечения капитал, т.е. то работи само с безлихвен капитал. Така проф. Добрев (1941, с. 301) стига до извода, че „използването на чуждия капитал има своето продуктивно въздействие и върху собствения капитал“, или, че привлеченият капитал се явява (1949, с. 200) „фактор за засилване рентабилността на собствените средства.“

Сравнителният анализ на получените резултати за рентабилността, изчислена на бази различните видове капитал, позволява на проф. Добрев

(1941, с. 301) да направи извода, че „ще изпъкне на ясно продуктивното въздействие на по-ниско олихвявания чужд капитал, благодарение на което са могли да бъдат осъществени по-високите рентабилитетни отношения върху собствения капитал.“ Тези мисли на проф. Добрев са свързани с действието на ефекта на финансовия лост. За представителите на систематичното счетоводство в България през първата половина на XX век ефектът на финансовия лост не е бил известен. Но самото влияние на този ефект е известно, което се потвърждава от разсъжденията на проф. Добрев, че собствениците на капитала са облагодетелствани от (1949, с. 200) „изтъргуването на по-ниска доходност за привлечения капитал от тази за общия капитал“.

Проф. Добрев отбелязва, че при увеличаване на размера на привлечения капитал, рентабилността на целия капитал намалява. По този повод той пише (1941, с. 302), че това обстоятелство „иде да покаже, че като калкулативен фактор лихвите на чуждия капитал тегнат върху рентабилността на общия капитал.“

Пето, както посочихме по-горе, проф. Добрев свързва рентабилността на капитала с оборота. По този повод той отбелязва (1941, с. 302), че „отношението на печалбата към оборота е едно от най-съществените указания за дееспособността на отделното стопанство (предприятието – Р.И.), защото сочи на влиянието, което скоростта на капиталобръщението оказва върху рентабилността на самия капитал, а успоредно с това и върху големината на необходимия при дадена скорост на обръщението капитал.“ Авторът развива своите мисли като допълва (1941, с. 303), че „големината на оборота в отношение към капитала определя не само скоростта на капиталобръщението, но същевременно влияе и на рентабилитетния процент.“ Така проф. Добрев стига до извода, че съществува взаимна връзка между размера на целия инвестиран капитал, размера на оборота, скоростта на обръщаемост на капитала, рентабилността на база оборот и рентабилността на капитала.

За анализ на рентабилността на целия капитал проф. Добрев използва следната формула:

$$\text{Рентабилност} = \frac{\text{печалба} \times 100}{\text{оборот}} \times \frac{\text{оборот}}{\text{общ капитал}} \quad (6)$$

Посредством тази връзка авторът доказва влиянието на оборота на капитала $\left(\frac{\text{оборот}}{\text{общ капитал}}\right)$ и на рентабилността на база оборот $\left(\frac{\text{печалба} \times 100}{\text{оборот}}\right)$ върху промените, които настъпват в рентабилността на целия капитал.

Върху моделите, представени от проф. Добрев, се основават съвременните детерминирани модели за анализ на рентабилността на капитала.

Шесто, проф. Добрев обръща внимание на още едно важно обстоятелство. Рентабилитетните отношения се изчисляват на основата на размерите на печалбата и на капитала към определен момент, например в края на отчетния период. По този повод той отбелязва (1941, с. 304), че тези „рентабилитетни отношения биха имали обаче само едно относително значение, ако не би се взел под внимание същественият за рентабилитетните установявания фактор – времето.“ Във връзка с това проф. Добрев предлага за изчисляването на едно по-точно рентабилитетно отношение да се използва средния размер на капитала за целия отчетен период. Подобен възглед е резонен, тъй като печалбата на предприятието се формира по време на целия отчетен период, а размерът на капитала, взет например, към края на отчетния период, е моментен показател. По този начин се получава едно разминаване между периода на формиране на печалбата и моментната стойност на капитала. За избягване на подобно разминаване следва да се използва средният размер на капитала, изчислен като средна аритметична или като средна хронологична величина.

Седмо, проф. Добрев развива идеята за сравнителен анализ на рентабилитетните отношения. Той отбелязва (1941, с. 305), че тези отношения „ще имат по-достоверна стойност, когато бъдат сравнявани и съпоставяни с отношенията от предшестващи години.“

Седмият въпрос, застъпен в научното творчество на проф. Добрев в областта на анализа на стопанската дейност, е въпросът за ликвидността. Ще представим някои виждания на автора относно анализа и оценката на ликвидността на предприятието.

Първо, проф. Добрев изяснява същността на ликвидността. Според него ликвидността е свойство на имуществения състав на предприятието. Авторът пише (1941, с. 324-325), че „степената на ликвидност се измерва от размера на наличните разполагаеми платежни средства и от възможността да се добият такива по пътя на реализацията.“

Второ, проф. Добрев изяснява кое имущество на предприятието е ликвидно и определя съставът на това имущество. Той много точно посочва (1941, с. 325), че „ликвидно имущество е онова, което е вече пари или може да бъде лесно и без значителни разходи превърнато в пари. ... като ликвидно имущество може да се счита обръщаемото имущество, а като неликвидно – постоянното (имобилизираното) имущество.“

Трето, проф. Добрев дефинира различните степени на ликвидност на активите. От гледна точка на и във връзка с дефинирането на различните степени на ликвидност авторът отбелязва (1941, с. 325), че „обръщаемото имущество (краткотрайните активи – Р.И.) от своя страна показват различна

степен на ликвидност. От това гледище, според степента на неговата ликвидност, имуществото (всички активи – Р.И.) може да бъде групирано в: 1) разполагаемо; 2) краткосрочно реализируемо; 3) евентуално ликвидно; 4) дългосрочно реализируемо и 5) неликвидно имущество.“ Авторът много подробно описва състава на така определените групи на имуществото на предприятието. Той стига до извода (1941, с. 325), че „групирането на имуществените части според степента на тяхната ликвидност може да има своето реално значение само с оглед на платежните нужди на стопанството.“

Четвърто, проф. Добрев ясно осъзнава обективно съществуващата взаимовръзка между ликвидността и платежоспособността на предприятието. По този повод той пише (1941, с. 326), че „ликвидността, като свойство на имуществото, стои в най-тясна връзка с платежоспособността на стопанството и само от това гледище тя може да се преценява и обсъжда.“ Авторът продължава своите разсъждения по един важен въпрос за теорията и практиката на анализа на стопанската дейност. Става дума, именно, за ликвидността и платежоспособността. Авторът отбелязва (1941, с. 326; 1936, с. 178), че „свойството ликвидност е тъждествено на свойството платежоспособност, когато то се схваща като израз на съотношение между степен на ликвидност на имуществените части и степен на изискуемост на задълженията (безсрочни, краткосрочни, дългосрочни).“

Пето, проф. Добрев отбелязва, че е необходимо едно (1941, с. 326) „постоянно установяване на имуществената ликвидност. Това наблюдение и анализиране степента на ликвидност изтъква и необходимостта от едно органично прегрупиране на актива и пасива, както от гледище на реализируемостта на актива, тъй и от гледище на изискуемостта на пасива.“

Шесто, проф. Добрев представя начина на изчисляване на ликвидността. Той посочва (1941, с. 326-327), че „сумата на ликвидните средства, съпоставена на сумата на безсрочните и краткосрочно изискуемите задължения, ще даде и процентното отношение на ликвидността, т.е. процента на сумата на ликвидните имуществени части спрямо сумата на задълженията.“ Авторът насочва своите мисли към информацията, съдържаща се в счетоводния баланс. По негово мнение, балансът на предприятието представлява само една статична, към определен момент във времето, картина за състоянието и съотношението между средствата и задълженията. Това означава, че ликвидността, определена по данни от счетоводния баланс, има статичен характер. По този повод проф. Добрев отбелязва (1941, с. 327), че „от стопанско функционално гледище, една констатирана чрез баланса ликвидност не е още указание и предпоставка за едно бъдещо безпрепятствено развитие на стопанството.“ Авторът посочва (1941, с. 327), че ликвидността се обуславя „още и от бързината на стокообръщението, от производствено-техническия капацитет на стопанството, както изобщо и от предстоящи нужди на пазара

и пр. Тия и ред други обстоятелства налагат едно непрекъснато наблюдение и анализ в разволя на стопанския оборот на всяко отделно стопанство (предприятие – Р.И.).“

Седмо, проф. Добрев стига до един важен извод относно ликвидността на предприятието. Той пише (1941, с. 326), че голямо значение за предприятието има „отношението между стокови вземания (от клиенти) и стокови задължения (към доставчици) и то, не само според размера на сумите, но и според сроковете за плащане на задълженията.“ Това означава, че от гледна точка на ликвидността и платежоспособността, вземанията от клиентите и задълженията към доставчиците следва да се групират, анализират и оценяват по срокове на получаване и срокове на плащане. И още нещо, на вземанията от клиентите, групирани по срокове на получаване, следва да се противопоставят задълженията към доставчиците с подобни срокове на плащания. Подобна съпоставка е полезна за предпазване от възникване на кризи с ликвидността и платежоспособността на предприятието.

Осмо, проф. Добрев достига до един важен извод относно обективно съществуващата връзка между ликвидността и рентабилността на предприятието. По повод на тази връзка той пише (1941, с. 329; 1936, с. 180), че „ликвидността и рентабилността са две противоположни проявления в стопанската дейност на отделното стопанство. Поддържането на едно задоволително ниво на ликвидност и платежоспособност принуждава към нерентабилно държане на по-значителни наличности от регулярни платежни средства; от друга страна, обаче, ликвидността е предпоставка за несмущавана стопанска сигурност и за отстраняване на рисковите елементи в живота на отделното стопанство.“

По този начин проф. Добрев разкрива обстоятелството, че с увеличаване на степента на ликвидност рентабилността се намалява, и обратно. Този факт е с важно значение за предприятията на всички фази и етапи от тяхното развитие. Постигането на равновесие между ликвидността и рентабилността е важна предпоставка за постигане и поддържане на финансово равновесие на предприятието.

Постановките на проф. Добрев по въпросите на анализа на стопанската дейност са с особена важност за поставянето и развитието на неговата теория на научни основи. Развитието на теорията на анализа е предпоставка за подобряване и на неговата практика.

Заклучение

Анализът на научното творчество на проф. Добрев дава достатъчно основания да се направи извода за неговия огромен принос за развитието на стопанския анализ на предприятието в България. Действително проф. Добрев

поставя теорията и практиката на анализа на стопанската дейност на научни основи. Предложените от него решения по различни въпроси на теорията и практиката на стопанския анализ и днес са актуални. Могат да се посочат, например, въпросите за анализа на ефективността на разходите и методиката за нейния анализ (въпрос, регламентиран в съвременната нормативна уредба в страната), за структурата на капитала (съотношението между привлечения и собствения капитал – това е коефициентът на задлъжнялост), за ролята на привлечения капитал в дейността на предприятието и за действието на ефекта на финансовия лост, за постоянния и оборотния капитал, за оборота на капитала (поотделно на собствения и на привлечения капитал, както и на постоянния и оборотния капитал), за обръщаемостта на краткотрайните активи, за рентабилността на капитала и нейната връзка с оборота на предприятието, за ликвидността на активите и на предприятието, за връзката между ликвидността, платежоспособността и рентабилността на предприятието (актуалната на съвременния етап методика за анализ на финансовото равновесие на предприятието) и др. Тези теоретични и практико-приложни разработки в значителна степен стоят в основата на съвременния бизнес анализ на дейността на предприятията.

За проф. Добрев са изказани много думи за неговото научно творчество и постижения. Както се отбелязва (1933, бр.13-14) „само за няколко години от скромния преподавател израсна един голям и вдъхновен творец в полето на счетоводната наука. Тая наука в България не съществуваше по-рано. Създаде я д-р Добрев. Неговите предходници се страхуваха да нарекат счетоводството наука.“

Проф. Коста Пергелов отбелязва приноса на проф. Добрев като основоположник на съвременната счетоводна мисъл в страната и който с право се възприема от поколенията за патриарх на счетоводството в България.

Обучаваните от проф. Добрев студенти стават високо квалифицирани специалисти, които работят в стопанската практика в страната. Отбелязва се (1988, бр.20), че „проф. Добрев е не само голям учен, но и голям възпитател и педагог. Той учи младите кадри на етика и себеотдаване, на вглъбяване в работата.“

Проф. Душанов (1992), който е бил студент и асистент на проф. Добрев, споделя, че „българската наука днес може наистина да се гордее с него. Научното му творчество тепърва ще намери достойно представяне. Това ще бъде признание на един титан в областта на счетоводството и на науката за предприятието.“

Бележки:

[1] Наредба за определяне на границите на коефициентите за рентабилност, ефективност и финансова автономност, на изискванията към представяните доказателства, особените случаи, методите и начините за определяне на коефициентите и нетния паричен поток, приета с ПМС № 85/17.04.2006

Референции:

- Добрев, Д., (1941). Учение за отделното стопанство, София.
(Dobrev, D., 1941. Uchenie za otdelnoto stopanstvo, Sofia)
- Добрев, Д., (1936). Въведение в частно-стопанската наука, Печатница „Рила“ София.
(Dobrev, D., 1936. Vavedenie v chastno-stopanskata nauka, Pechatnitsa „Rila“, Sofia)
- Добрев, Д., (1949). Икономика на предприятието, изд. „Наука и изкуство“, София.
(Dobrev, D., 1949. Ikonomika na predpriyatieto, izd. „Nauka i izkustvo“, Sofia)
- Добрев, Д., (1992). Систематичен курс по счетоводство“, СК „Чан“ София.
(Dobrev, D., 1992. Sistematischen kurs po schetovodstvo“, SK „Chan“, Sofia)
- Калигоров, Хр., (1988). Вестник „Икономист“, бр. 20/23.12.1988.
(Kaligorov, Hr., 1988. Vestnik “Ikonomist”, br. 20/23.12.1988)
- Котленски Общински вестник, (1933). Котел: бр.13 и 14/1933
(Kotlenski Obshtinski vestnik, 1933. Kotel: br.13 i 14/1933)
- Наредба за определяне на границите на коефициентите за рентабилност, ефективност и финансова автономност, на изискванията към представяните доказателства, особените случаи, методите и начините за определяне на коефициентите и нетния паричен поток, ПМС № 85/17.04.2006
(Naredba za opredelyane na granitsite na koefitsientite za rentabilnost, effektivnost i finansova avtonomnost, na iziskvaniyata kam predstavyanite dokazatelstva, osobenite sluchai, metodite i nachinite za opredelyane na koefitsientite i netniya parichen potok, PMS № 85/17.04.2006)

ВЪПРОСИ НА АНАЛИЗА НА СТОПАНСКАТА ДЕЙНОСТ В ТВОРЧЕСТВОТО НА ПРОФ. ДИМИТЪР ДОБРЕВ

Резюме

Проф. д-р Димитър Добрев е крупен български учен в областта на икономическата наука, науката за отделното стопанство, счетоводството и анализа на стопанската дейност. През 2018 година се навършват 130 години от неговото рождение. В статията се извършва задълбочено проучване на научните трудове на проф. Добрев. Поставената цел е систематизиране на научните приноси в неговото творчество и открояване на постиженията му в областта на теорията и практиката на стопанския анализ.

В общ план приносните моменти в научното творчество на проф. Добрев могат да се систематизират в следните направления: изяснява всестранно въпросите за същността на стопанската дейност; разработва основните въпроси на науката за отделното стопанство и доказва по научен път необходимостта от изучаване на неговата икономика; изяснява счетоводството в неговия логически произход и историческо развитие, което му позволява да изведе и издигне теорията на счетоводството на научни основи; развива и издига теорията на балансите на научни основи; издига счетоводството като важна научна дисциплина в системата на висшето образование в България; работи за утвърждаване авторитета на счетоводните кадри в България; разработва теорията на анализа на стопанската дейност на научни основи.

Обект на разглеждане в настоящата статия са вижданията и приносите в научното творчество на проф. Добрев по различни въпроси на теорията и практиката на анализа на стопанската дейност.

Ключови думи: Димитър Добрев, творчество, възгледи, приноси, анализ на стопанската дейност

JEL: M49

QUESTIONS OF THE ANALYSIS OF THE ECONOMIC ACTIVITY IN THE WORK OF PROF. DIMITAR DOBREV

Rositsa Ivanova*

Abstract

Prof. Dr. Dimitar Dobrev is a distinguished Bulgarian scholar in the field of economic studies, the studies of independent economy, the accountancy and analysis of the economic activity. We can write a lot for Prof. Dobrev and his work.

This publication makes a detailed study of the scientific work of Prof. Dobrev. The objective is to systematize the scientific contributions in his work and to outline his achievements in the theory and practice of the business analysis.

In general, the contributions in the work of Prof. Dobrev may be systematized in the following areas: he makes comprehensive clarification of the questions about the nature of the economic activity; he develops the main questions of the studies of independent economy and scientifically proves the need to study its economics; he clarifies that the accountancy in its logical origin and historical development that allows him to outline and put the scientific foundations of the accountancy theory; he develops and puts the scientific foundations of the theory of balances; he makes the accountancy an important study discipline in the system of higher education in Bulgaria; he works for the establishment of the authority of the accounting specialists in Bulgaria; he develops the theory of the analysis of the economic activity on scientific bases.

This publication highlights the views and contributions in the scientific work of Prof. Dobrev on different questions of the theory and practice of the economic activity analysis.

Key words: Dimitar Dobrev, work, views, contributions, analysis of economic activity

JEL: M49

* Rositsa Ivanova, PhD, Assoc. Prof., Department of Accountancy and Analysis, UNWE, email: Rosi_Ivanova@abv.bg